

Особливості формування навичок використання невербальних засобів комунікації у роботі педагога

Зміст професійної діяльності вчителя складає спілкування з учнями. Тому експресивність є основною комунікативною особливістю цього спілкування. І. Зязюн, О. Леонт'єв, Л. Мітіна, І. Риданова, визначають емоційну експресивність як виразність, закладену в рухах, жестах, ході, в міміці, в інтонаційно-ритмічному малюнку мовлення. Тому знання про особливості невербального спілкування та вміння формування їх у власному арсеналі засобів педагогічної комунікації дозволяє ефективно керувати педагогічним процесом.

За останні десятиліття в сучасній педагогічній психології та педагогіці усвідомлюється необхідність розвитку, одночасно з інтелектуальною сферою, моральної та емоційної сфери школярів. Особистісний досвід вихованця, його очікування, реакція на поведінку вчителя, психологічна атмосфера в школі виступають важливими компонентами навчально-виховного процесу, мета якого – розвиток особистості школяра. Усвідомлення важливості даних компонентів призвело до змін у напрямках досліджень по вивченню емоційних аспектів виховання та навчання.

На першому етапі дослідження даної проблеми у працях Р. Бернса, І. Дубровіної, А. Маркової зроблено акцент на вивчення емоційного взаємовпливу педагога та школяра. Дослідження свідчать про існуюче емоційне неблагополуччя учбового процесу. М. Фетіскін (1993) виявив стан монотонії (нудьги) в студентів на лекціях багатьох викладачів, у школярів на уроках, в учнів ПТУ.

«Арсенал засобів експресії» – міміки, пантоміміки, виразності мовлення розкривається на другому етапі дослідження цієї теми в роботах, присвячених педагогічному спілкуванню (О. Леонт'єв (1974), М. Лісіна (1974), А. Соломатін (1995), І. Юсупов (1991). Т. Сиріцу (1997) виділяє в своєму дослідженні «ядро» експресивності вчителів, яке утворене, в першу чергу, гучністю голосу, темпом мовлення, його виразністю та руховою активністю.

І. Бех [4, с. 109] вказує, що мовленнєвий вплив, який характеризується емоційністю, викликає у вихованців миттєвий емоційний відгук, емоційне ставлення до предмету обговорення, що дає нам можливість визначити це проявом явища, згідно з яким для суб'єкта ставлення до інформації опосередковується ставленням до джерела інформації. Тож вихованець сприймає повідомлюваний йому факт, аргумент з певною поправкою на особистість вихователя, його авторитетність, щирість, емоційність, експресивність.

Спираючись на викладений матеріал, експресивність усного слова обумовлена комплексом невербальних проявів – інтонаційних, мімічних,

жестикуляційних. Невербальній експресії належить пріоритет у створенні образу мовця, вона є «зовнішньою формою її існування» [3, с. 242–243]. Це дало нам можливість сформулювати мету статті: дослідити особливості формування навичок по використанню невербальних засобів комунікації в роботі педагога.

Відповідно до висунутої мети статті сформульовано такі завдання: здійснити аналіз сучасного стану теоретичних та прикладних досліджень невербальної комунікації в діяльності педагога; визначити доцільність та ефективність використання тренінгу як засобу формування особливостей невербальних засобів комунікації.

На думку І. Фрідман [1, с. 6], багато педагогів вважає за необхідне створювати «спеціальний» вираз обличчя для того, щоб впливати на дітей. Дослідження з проблеми використання невербальних засобів комунікації в роботі вчителя показують, що учні надають перевагу педагогам з приємним виразом обличчя, з високим рівнем зовнішньої емоційності.

Н. Кузьміна [2, с. 42] вказує, що голос, міміка, жест – необхідні інструменти в оволодінні професійною педагогічною технікою. Надмірна рухливість м'язів очей або обличчя, так само як і статичність є перешкодою в спілкуванні з дітьми.

Руки рук людини, тобто жести – один із основних складових невербального спілкування. В комплексі з іншими невербальними засобами жести використовуються педагогом для забезпечення контролю за діяльністю учнів. У такій функції найчастіше вживаються жести оцінювання, регулювання, дисциплінування.

О. Петрова [9, с. 156] дослідила комплекс різних функцій жестикуляції педагога – виокремивши три групи жестів: загальнокомунікативні, семіотичні та педагогічні. Останні ж, у свою чергу, виконують такі додаткові функції як: 1) мотивації; 2) організації уваги учнів; 3) управління пізнавальною діяльністю школярів; 4) організації й забезпечення зворотного зв'язку; 5) контролю; б) виховання.

В. Кан-Калик [8, с. 86] відмічав, що жест є важливим засобом підвищення активності педагогічного спілкування, що його використання суттєво підсилює вербальний вплив і є важливим елементом комунікативної культури педагога.

І. Страхів [6, с. 80] дійшов висновку, що небажаною є повна статичність педагога та надмірне жестикулювання, яке знижує ефективність «педагогічної техніки».

Одним із завдань дослідження було визначити доцільність та ефективність використання тренінгу як засобу формування особливостей невербальних засобів комунікації. Для цього була використана діагностична схема самооцінки використання невербальних компонентів мовлення вчителями.

При відповідях на питання чи планують при підготовці до уроку обстежувані вчителі використовувати засоби невербальної комунікації 50 %

вказали на те, що частіше не продумують, 23 % відмітили, що інколи, а саме тоді, коли виникає необхідність застосування наочних засобів, і лише 27 % вказали, що планують це в своїй роботі.

У відповідях на питання, які були спрямовані на визначення того, чи усвідомлюють педагоги, яким чином створення емоційного фону уроку залежить від вмілого використання невербальних та паралінгвістичних засобів спілкування – 19 % вчителів щиро визнали, що через надмірну емоційність (негативну) «урок починає жити своїм життям», 23 % педагогів відповіли, що це буває «інколи». 15 % вказали на виникнення відчуття недоречності в появі деяких емоцій (які стають зрозумілими лише тим, хто їх продукує. 12 % педагогів визнають, що використовують гучність власного голосу як засіб впливу на школярів у навчальних ситуаціях, 19 % вказали, що роблять це «інколи». Не задумується про свою інтонацію на уроці 15 % вчителів. Питання, що були направлені на визначення самооцінки педагогів, щодо застосування ними невербальних засобів, а саме жестів, міміки, постави, врахування особливостей просторової організації та візуальних контактів, можемо відмітити, що 27 % педагогів не задумуються про те, який мають вираз обличчя в навчальній ситуації.

Відповіді на питання, які стосуються використання жестів демонструють, що 27 % вчителів не слідкують за тим, які жести супроводжують чи доповнюють їхнє мовлення. При цьому 50 % відмічають, що в них виникає відчуття недоречного використання того чи іншого жесту. Взагалі, частіше педагоги відмічають ситуації експромту появи жестів, вказуючи на те, що не відчувають труднощів при продукуванні певних жестів. Вчителі легко формулюють і обґрунтовують необхідність кожного конкретного жесту, його мету, відмічають педагогічну ефективність. Проте в цілому залишаються незадоволеними своєю жестикуляцією, в них залишається почуття недоречності того чи іншого жесту на уроці.

Про визначення основного робочого місця біля дошки відмічають 55 % обстежуваних вчителів, при цьому 19 % педагогів відмічають, що це не завжди має бути так. При цьому просторову організацію навчальної ситуації (ходять по класу під час уроку) враховують 54 % обстежуваних вчителів.

23 % вчителів не використовують візуальний контакт при спілкуванні з дітьми на уроці, і 31 % іноді це роблять. Тому можна припустити, що роль просторової організації та візуального контакту розуміють не всі. А якщо і розуміють, то не завжди використовують.

Відчуття незадоволеності тим, як проводять свій урок визнає 11 % вчителів, при цьому 62 % визнають це не прямо у відповіді «можливо». Враховуючи ці дані, можна зробити висновок, що компетенція вчителів щодо застосування невербальних та паралінгвістичних засобів комунікації знаходиться на задовільному рівні.

Проаналізувавши відповіді вчителів щодо використання невербальних засобів комунікації, актуальність вибраної теми підтвердилася і тому було розроблено комплекс тренінгових вправ «Усвідомлення та формування навичок по використанню невербальних засобів комунікації у роботі вчителя». Форма навчання нових навиків була обрана у вигляді тренінгу з двох причин, адже це метод активного навчання, направлений на розвиток знань, умінь, навичок і соціальних установок. Тренінг достатньо часто використовується, якщо бажаний результат – це не тільки отримання нової інформації, але й застосування отриманих знань на практиці [10]. Крім того за даними нещодавно проведеного компанією Келлі Сервісез міжнародного дослідження з питань трудових ресурсів, дев'ять з десяти українців відзначають важливість тренінгів та розвитку своїх здібностей, адже вважають, що знання та навички, якими вони володіють зараз, будуть застарілими і неактуальними через 5 років [7].

Розроблений тренінг тривав 6 днів по 1–1,5 години на базі однієї з НВК міста Рівне. Основна частина тренінгу була спрямована на «програвання» педагогічно доцільних ситуацій застосування невербальних засобів спілкування. Вправи складені з врахуванням специфіки вживання цих засобів у педагогічній діяльності та особливостей їх використання вчителями. Частина вправ розрахована на групові заняття, що передбачає можливість їх розібрання й обговорення цих вправ вчителями між собою. Деякі вправи можна виконувати самотійно, що особливо важливо для вчителів, що зайняті вдосконаленням своєї педагогічної майстерності.

Тренінг складався з п'яти основних напрямів:

1) створення умов для звернення учасників до свого досвіду спілкування та ролі емоцій в ньому, виявлення негативних емоцій у власній поведінці, опанування способів взаємодії з негативними емоціями, навчитись викликати позитивні емоції;

2) зрозуміти роль жестів у педагогічному процесі і навчитись оптимально їх застосовувати;

3) визначити роль у педагогічному процесі пози, ходи, постави, навчитись правильно їх застосовувати;

4) розширення діапазону інтонаційної виразності, а також допомога учасникам зрозуміти, наскільки адекватно сприймаються їхні інтонації більшістю;

5) усвідомлення ролі просторової організації навчання та контакту очей.

Після проведення тренінгової програми було запропоновано ті ж питання самооцінки використання невербальних засобів комунікації, яка підтвердила його ефективність: більшість вчителів експериментальної групи почала звертати увагу на обов'язковість використання невербальних засобів комунікації і думає про їх використання при підготовці до уроків (77 %), на відміну від першої зустрічі (23 %). Було також відмічено, що використання

невербальних засобів комунікації стало носити довільний характер і виконується на когнітивному, а не на інтуїтивному рівні. Відчуття незадоволеності тим, як проводять свій урок, після проведення тренінгу покращилось: від 15 % незадоволених до жодного, а також невизначених у цьому питанні – із 69 % до 8 %, які пояснюють це тим, що необхідно більше часу для сприйняття цієї інформації та її використання на практиці.

Дослідження теоретичних та прикладних досліджень невербальної комунікації в діяльності педагога довело актуальність даної теми для сучасної прикладної педагогічної психології. Знання особливостей формування власних невербальних засобів комунікації є надзвичайно важливим для педагогів, адже може суттєво покращити рівень педагогічного спілкування, а відповідно і позитивно вплинути на засвоєння матеріалу учнями. Дослідження даної теми також дало можливість визначити доцільність та ефективність використання тренінгу як засобу формування особливостей невербальних засобів комунікації.

У подальшому розвитку даної теми планується дослідити ефект першого враження у педагогічному спілкуванні та його взаємовплив з експресією, гендерні особливості застосування невербальних засобів комунікації педагогами, а також вплив емоційної стабільності та типу темпераменту на формування особливостей невербальних засобів комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова Л. Е. Влияние интонационной выразительности речи на аудирование : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук / Л. Е. Архипова. – М., 1976. – 15 с.
2. Ахманова О. С. О психолингвистике / О. С. Ахманова. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 64 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Бернс Р. ; [пер с англ. ; под ред. В. Я. Пилиповского]. – М. : Прогресс, 1986 – 422 с.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук. метод. посіб / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
5. Бодалев А. А. Личность и общение : [избранные труды] / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271 с.
6. Борисюк І. В. Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення / І. В. Борисюк ; відпов. ред. О. Ф. Пилипенко, АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1990. – 201 с.
7. Значення тренінгів на сучасному ринку праці [Електронний ресурс] // Ділова Україна. – Режим доступу до статті : <http://project.ukrinform.ua/news/8693>.
8. Кан-Калик В. А. Основы профессионально-педагогического общения / В. А. Кан-Калик. – Грозный : Изд-во ЧИГУ им. Л. Н. Толстого, 1979. –

138 с.

9. Петрова Е. А. Жесты в педагогическом процессе / Е. А. Петрова. – М. : Московское городское педагогическое общество, 1998. – 222 с.
10. Тренинг [Электронный ресурс] // Википедия : свободная энциклопедия. – Режим доступа до статті : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Тренинг>.